

**Dirke, Karin, Hellerstedt, Andreas & Wiklund,
Martin (red.), 2022. *Dödens idéhistoria*.
Stockholm: Appell förlag.**

Anmälan av Kristina Nielsen-Jerneck

Samtidigt som en hel värld försiktigt stapplade ut ur coronapandemins fasta grepp där restriktioner hade vidtagits i olika omfattning för att få oss att undvika döden, gav Appell förlag ut den vackra, innehållsrika och väl illustrerade antologin *Dödens idéhistoria*. Boken har ingenting direkt att göra med den dödsproblematik som just coronapandemin blottade för oss ännu levande, men det faktum att boken måste ha färdigställts i ljuset av de frågor om döden som vi som hel mänsklighet tvingades att förhålla oss till, gör det på ett sätt märkligt att covid och dess konsekvenser bara nämns i förbigående någon enstaka gång. Hur fort blir erfarenhet historia och när förstår vi på ett djupare plan hur idéer, föreställningar och beslut påverkar oss både som enskilda individer och som kollektiv i vardande? Om idéhistorien tar sin utgångspunkt redan där vi började att tänka, och gärna i ett Mesopotamien eller i ett antikt Grekland, gör denna antologi det samma. Men också vår direkta nutidshistoria, det som hände igår, kan belysas ur ett idéhistoriskt perspektiv och ge oss en förståelse för hur och varför vi agerar och reagerar som vi gör – och i den bemärkelsen ger *Dödens idéhistoria* också den i boken förbigångna coronapandemin ett förklarande mönster.

Det är just att dra en lång linje ända till ursprunget, till en början, kanske i just Mesopotamien eller i antiken, som är ett tydligt syfte med denna antologi. De tre huvudredaktörerna, idéhistorikerna Karin Dirke, Andreas Hellerstedt och Martin Wiklund, redogör inledningsvis för hur de med boken vill erbjuda en idéhistorisk blick för hur vi människor genom tiderna förhållit oss till döden, men konstaterar snart att det redan finns en djup och långtgående forskning både om dödens historia och om dess idéhistoria. Det redaktörerna saknat är dock denna idéhistoria belyst i ett långt tidsperspektiv och från olika infallsvinklar, och således blir just detta ett av antologins syften – i stället för att som i tidigare framställningar beakta antingen en enskild epok i historien eller en enskild aspekt analyserad över en längre tidsperiod.

Styrkan med antologin om dödens idéhistoria finns i detta genomgående syfte – att inte utgå från ett gemensamt och färdigt perspektiv i tolkningen, utan att göra nedslag genom den långa idéhistorien och i konkreta exempel visa hur man sett på och förhållit sig till döden. Det ger kunskap, förståelse

Kristina Nielsen-Jerneck är filosofie master, student i förlags- och bokmarknadskunskap och verksam som präst i Svenska kyrkan.

och insikter om både seder, perspektiv och nedärvda föreställningar ända från förmoderna berättelser fram till en nära nutid. I den vidsträckta skildringen av tidiga berättelser om olika hjältars resa till dödsriket, från *Gilgamesheposet* till Dantes gudomliga komedi, vill exempelvis en av huvudredaktörerna, Hellerstedt, i sin inledande artikel hitta till den upplysning och den djupare förståelse som denna konfrontation skänkte sin hjälte.

De konkretiserande nedslagen fortsätter sedan genom boken och genom idéhistorien. Erland Sellberg visar i sin analys till exempel hur synen på döden i det till synes karga och nyligen reformerade Sverige var relativt ljus – vid denna tid präglades begravingarna många gånger av en glad förtröstan där talet vid griften framför allt riktade sig till de efterlevande med uppmaningen att också våga tänka på sin egen död. Elisabeth Mansén beskriver det gustavianska 1700-talets Sverige, i tiden mellan skotten som dödade Karl XII och Gustaf III. Med Bellmans välkända strof *Drick ur ditt glas, se döden på dig väntar!* som titel, uppmärksammar hon den vid denna tid alltmer framträdande individualismen och den bild som många än idag sätter sitt hopp till, att den enskilde genom döden får komma hem.

Den enda artikelförfattare som inte är idéhistoriker, litteraturvetaren Roland Lysell, har skrivit en lärd text om svenska, romantiska poeters syn på döden i en tid när döden sågs som en vän och när döden betraktades som vägen till ett sannare liv. Genom en tematisk och fenomenologisk metod lyfter Lysell fram tre dåtida skaldar för vilka döden spelade en viktig och avgörande roll, Per Daniel Amadeus Atterbom, Erik Johan Stagnelius och Johan Olof Wallin. Dessa romantiska diktare rörde sig kring vår mänskliga förgänglighet som ett villkor för den djupare existensen, där intresset i förlängningen inte i första hand hamnade på vad som händer *efter* döden, utan på hur den levande men förgängliga människan *förhåller* sig till döden som detta slutgiltiga villkor.

I Inga Sanners artikel framträder den spiritistiska praktik, inspirerad av Emanuel Swedenborgs tankar, som väckte nyfikenhet i det svenska samhället vid 1900-talets början, men som aldrig blev någon större rörelse. Spiritismens centrala idé innebar en kommunikation med de döda och genom seanser kunde gränsen mellan livet och döden tänjas, och döden i stället bli en naturlig del av livet. Under denna tidsepok sker det skifte i hur människan förhåller sig till döden som mentalitetshistorikern Philippe Ariès beskriver som individualisering, domesticering och tabuisering och med detta som fond skriver en av de andra huvudredaktörerna, Dirke, sitt nedslag i dödens idéhistoria om den moderna tidens djurdödande – om döda djur som minnen och troféer, som monument och kött och som någonting att använda i vetenskapligt syfte. I vetenskapligt syfte kom även den döda människokroppen att användas och bli åtråvärd, och om detta skriver Annika Berg i sin text om anatomins idéhistoriska aspekt av dödens idéhistoria. För en lundensisk blick är det också av

intresse att här läsa om lundaprofessorn Ivar Bromans förslag på hur man kan skaffa fram lik till anatomiundervisningen.

Den tredje huvudredaktören, Wiklund, tar utgångspunkt för sin artikel i Ingmar Bergmans kreativa universum. Wiklund visar hur Bergman, i sitt ihärdiga försök att göra döden synlig och påminna den för döden rädda samtidsmänniskan om hennes förgängliga villkor, står förankrad i den senmedeltida *ars moriendi*-traditionen. För konsten att dö krävs också förmågan att leva. Antologins sista bidrag inleds också med frågan om huruvida döden mest handlar om livet när Johan Fredrikzon diskuterar radioaktivitet och dess effekter på människa och miljö. Kärnkraften som tveggad i både löfte och hot har mitt i den tid när döden betraktats som mest privat och privatiserad – den moderna tiden, vår tid – samtidigt inneburit den kollektiva dödens återkomst i ständiga skuggor av hotande kärnvapenkrig och kärnkraftsolyckor. Och som Fredrikzon avslutningsvis konstaterar – risken för att hela jorden kan bli obeboelig av kärnvapenstrålning gör i samma ögonblick all dödshantering och all reflektion över döden överflödig långt in i framtiden.

I Fredrikzons avslutande perspektiv är också en vidsträckt exposé över dödens idéhistoria överflödig. Innan mänskligheten nått så långt i sina ständiga försök att bemästra livets gräns och dödens omöjligheter är det dock av stor vikt att vi reflekterar över vår naturliga förgänglighet, över den förestående död vi alla delar som det naturliga slutet av ett mänskligt liv. För att möjliggöra en sådan reflektion har *Dödens idéhistoria* många förtjänster i sitt vidsträckta perspektiv med konkreta nedslag och med vissa specifika tankar som går genom bokens många delar och som skapar en förståelse också för vårt nutida sätt att förhålla oss till död och förgänglighet.

Tiden kan tyckas oändlig när den sträcks mellan *Gilgamesheposets* tillkomst och de frågor om risken för utplåning av allt levande som utvecklingen av atomkraft har tvingat oss till under det senaste åttio åren. Men grundfrågan vad det innebär att vara en levande men förgänglig människa är trots allt den samma genom seklen, även om förutsättningarna förändrats av tid, plats och utveckling, så som antologin om dödens idéhistoria förtjänstfullt visar. Konsten att som människa leva i skuggan av konsten att dö är en konst också i vår tids institutionaliserade förhållande till döden, vilket inte minst blev tydligt i hela samhällsstrukturen under coronapandemin. Att läsa de olika antologibidragen kan dock fördjupa kunskapen om hur vi hamnat där vi är, genom att se och förstå de moderna processer och förhållningssätt till döden som sociologen Tony Walter beskrivit som rationalisering, medikalisering, sekularisering och individualisering. Samtidigt som vi förhåller oss rationellt till den död som en dag väntar oss alla, finns och frodas än idag hos många föreställningen om en återförening efter döden. Här lär oss antologin att visionen av himmelriket som ett hem har sina rötter i 1700-talet hos Swedenborg där föreställningen om ett fortsatt liv tillsammans efterhand kom att utvecklas till en återförening av

hela familjen. Denna tanke kan förklara den sed som finns än idag där också den moderna och rationella människan kan stå vid kistan vid ett avsked med förhoppningen om att ses igen, i himlen eller i Nangijala.

Genom hela antologin blir Ariès en viktig referens och samtalspartner, Ariès som beskrivit hur människans ritualisering av döden – med föreställningar om himmelrike eller slut – bottnar i det faktum att trots kultivering, trots utveckling och framsteg, fortsätter vi att dö. Döden övertrumfar kulturen, döden visar människans oförmåga att trots allt bemästra sina villkor och döden gör henne rädd att förlora både sitt eget och andras liv. För människan vet att hon vet, som sociologen Zygmunt Bauman uttryckt sig om människan som levande *och* ändlig.

Men om döden är vårt slutliga villkor påverkas vi av den genom hela livet, om än på olika sätt, och med kulturfilosofen Georg Simmel kan vi förstå hur döden som livets gräns också ger livet dess form. Endast i medvetenhet om ändligheten och döden kan vi leva våra liv på ett, med Martin Heideggers uttryck, *egentligt* sätt. Och med det perspektivet är vi inte längre bort än hos oss själva i våra egna liv, vi är inte längre bort än hos romantikens skaldar och vi är inte längre bort än hos Per Olov Enquist när han i en av sina sista böcker, den självbiografiska *Liknelseboken*, bearbetar dödens villkor genom orden i Tove Janssons *Höstvisa* som han väver samman med sin egen livshistoria och med berättelsen om den grekiska mytologiska resan med färjkarlen Karon där han styr sin båt över floden Styx bort till Hades rike – Skynda att älska innan du blir tokut, en dag hämtas vi alla vid flodstranden.